

СПІЛЬНА ОКРЕМА (ЗБІЖНА) ДУМКА

**суддів Конституційного Суду України
Олександра Водяннікова та Сергія Різника**

**стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів другого речення абзацу другого, абзацу третього частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу „Прикінцеві положення“ Закону України „Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану“ (щодо права на відпустки)
від 19 травня 2026 року № 3-р/2026**

Ухвалення рішення Конституційним Судом України як колегіальним органом державної влади закономірно потребує компромісу. Усвідомлення потреби вирішувати конституційні проблеми, які постають перед Конституційним Судом України (далі – Суд), вимагає від кожного судді готовності поступитися тими власними позиціями, які не впливають визначально на зміст резолютивної частини рішення, хоча й могли б покращити його аргументацію.

Тож цінність збіжної окремої думки полягає в тому, що вона дає можливість поділитися з правничою спільнотою аргументами, від яких довелося відмовитися задля вирішення конституційної проблеми і ухвалення правильного по суті рішення.

Ми підтримали Рішення від 19 травня 2026 року № 3-р/2026 (далі – Рішення) по суті. Водночас у ньому Суд, на наше переконання, оминув головне питання, яке є фундаментальним не лише для цієї справи, а й для всього конституційного порядку здійснення державної влади в умовах воєнного стану: питання розмежування компетенції Верховної Ради України і Президента України щодо встановлення обмежень конституційних прав і свобод за частиною другою статті 64 Конституції України.

Крім зазначеного, ця збіжна думка містить аналіз чотирьох інших аспектів Рішення, які, ми вважаємо, мали бути обґрунтовані більш повно і виразно,

оскільки визначально впливають на формування майбутнього конституційної юриспруденції в Україні.

Перший аспект стосується порушення принципу юридичної визначеності через механізм „індивідуалізованого строку“ дії обмеження. Це має особливо важливе значення для розуміння того, яким конституційним вимогам має відповідати визначення строку обмежень прав і свобод особи за частиною другою статті 64 Конституції України.

Другий – стосується питання методології розмежування „сутності“ від „змісту і обсягу“ конституційних прав. Суд вирішив конкретну справу, проте не сформулював необхідних критеріїв щодо обмеження конституційних прав особи у кризових умовах. Прив’язка до формальних числових показників (24 / 26 / 30 / 31 календарний день) позначає межу, але не пояснює принципу її визначення.

Третій аспект пов’язаний із потребою в підтриманні балансу між працею і особистим життям (*work-life balance*) як конституційним принципом, що має засадниче значення для регулювання трудових відносин. Виводячи цей принцип зі статей 3, 45 Конституції України у взаємозв’язку з міжнародними стандартами, Суд здійснив важливий концептуальний крок, однак залишив відкритим питання про те, яким є нормативний зміст цього принципу у його автономному конституційному вимірі, поза безпосереднім контекстом справи.

Четвертий аспект стосується ролі права Європейського Союзу (далі – ЄС), включно з Хартією основоположних прав ЄС, як мірила конституційного контролю. Суд уперше системно звернувся до статті 31 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, Директиви 2003/88/ЄС, Хартії Співтовариства 1989 року як до інтерпретаційних орієнтирів. Це заслуговує на окреме доктринальне пояснення правової природи, статусу і меж такого звернення в системі конституційної юрисдикції України.

Тож на підставі статті 93 Закону України „Про Конституційний Суд України“, § 74 Регламенту Суду вважаємо за потрібне викласти спільну окрему (збіжну) думку щодо Рішення.

1. Конституційна компетенція щодо обмеження прав і свобод особи в умовах воєнного стану

Конституційний лад покликаний функціонувати не лише у звичайних, а й у екстремальних умовах. У ситуаціях, чи то техногенного або природного характеру, що створили або можуть створити загрозу життю і здоров'ю громадян (умови надзвичайного стану), чи то збройної агресії або загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності (воєнний стан), – тобто у разі виникнення загрози існуванню держави або життю нації, що набуває екзистенційного характеру, – система поділу влади зазнає тимчасової трансформації. Конституційний лад зберігається, однак принцип поділу влади набуває іншого функціонально-динамічного змісту, адаптованого до нагальної потреби кризового управління.

Ця логіка впливає з природи екстремальних станів, коли загроза життю нації вимагає оперативності та особливої єдності державного управління. Саме тому Конституція України встановлює, що ініціатива запровадження воєнного або надзвичайного стану належить Президентові України (пункти 20, 21 частини першої статті 106), який є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності й додержання Конституції України (частина друга статті 102).

Пункт 20 частини першої статті 106 Конституції України наділяє Президента України повноваженням „приймати відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України“. Пункт 21 цієї самої статті закріплює за ним аналогічне повноваження щодо надзвичайного стану – „з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України“. Пункт 31 частини першої статті 85 визначає відповідне повноваження Верховної Ради України: „затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях“.

Повноваження ж Верховної Ради України у цій справі полягає тільки у затвердженні або відмові у затвердженні указу Президента про введення воєнного стану. До повноважень парламенту не лише не віднесено ініціювання запровадження воєнного чи надзвичайного стану, а й не передбачено ні зміну змісту президентського рішення, ані коригування просторової сфери його дії, ані доповнення чи скасування його приписів.

Ця конституційна конструкція відображає принципову відмінність у характері функцій парламенту і Президента України за екстремальних умов. Рішення про введення воєнного стану, просторова сфера його дії („в Україні або в окремих її місцевостях“), строк – це виключна прерогатива Президента України, здійснювана „відповідно до закону“, тобто в межах заздалегідь установлених Верховною Радою України законодавчих рамок, але з дотриманням конституційних умов, безпосередньо визначених самою Конституцією України („у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України“). Заздалегідь ухвалений парламентом Закон України „Про правовий режим воєнного стану“ – є саме таким *lex ex ante*, що встановлює нормативні рамки для здійснення президентської прерогативи, але не підмінює її.

Таким чином, для цілей аналізу порушеного тут питання принципове значення має конституційна типологія обмежень прав і свобод особи, що впливає зі статті 64 Конституції України.

Частина перша статті 64 Конституції України встановлює загальний режим обмеження конституційних прав за звичайних умов: конституційні права і свободи не можуть бути обмежені, крім випадків, визначених самою Конституцією України. Отже, обмеження за звичайних умов є допустимим лише тоді, коли конституційний припис безпосередньо передбачає таку можливість.

Частина друга статті 64 Конституції України регулює екстремальні умови – воєнний або надзвичайний стан – і поділяє конституційні права на дві групи.

До першої групи належать права, що можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану. Конституція України встановлює щодо таких обмежень два самостійні критерії допустимості:

1) матеріальний критерій: обмеження мають бути „окремими“ – тобто такими, що не посягають на саму сутність права; ядро кожного конституційного права залишається абсолютно захищеним навіть за екстремальних умов;

2) процесуальний критерій: строк дії кожного обмеження має бути прямо зазначений у відповідному акті; невизначений або індивідуалізований строк є конституційно неприйнятним.

До другої групи належать права, що не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Їх перелік визначений другим реченням частини другої статті 64 Конституції України.

Саме в контексті першої групи – прав, що можуть бути обмежені в умовах воєнного стану з дотриманням матеріального і процесуального критеріїв, – і постає питання про суб'єкта, уповноваженого визначати перелік таких обмежень і строки їх дії.

Тож конституційна процедура обмеження прав людини в умовах воєнного стану є закономірно відмінною, аніж у звичайних умовах, де для цього необхідний лише закон, ухвалений парламентом (із дотриманням необхідних конституційних цінностей і принципів). Вона передбачає головні етапи: 1) видання указу Президента України про введення воєнного стану, у якому мають бути визначені ключові умови воєнного стану, серед яких: територія, на яку поширюється режим воєнного стану; строк дії воєнного стану; перелік конституційних прав, які підлягатимуть обмеженням; 2) затвердження указу Президента України законом.

1.1. Конституційний зміст президентської прерогативи

Системне тлумачення частини другої статті 64 Конституції України у взаємозв'язку з пунктами 20, 21 частини першої статті 106 та пунктом 31 частини першої статті 85 Конституції України дає змогу дійти обґрунтованого

висновку: суб'єктом, уповноваженим визначати конкретний перелік прав і свобод, що підлягають тимчасовому обмеженню, строки такого обмеження в умовах воєнного стану, є Президент України. Конституція України не передбачає можливості Верховної Ради України доповнювати, змінювати або вилучати приписи президентського рішення, зокрема, розширювати чи скорочувати перелік прав і свобод, що обмежуються в умовах введеного воєнного чи надзвичайного стану.

Ця логіка спирається на глибшу конституційну ідею: за екстремальних умов саме Президент України, як носій конституційної компетенції у сфері оборони і безпеки, має правову та фактичну здатність оперативно оцінити масштаб і характер загрози та визначити у зв'язку з цим, які конкретно конституційні права і свободи мають бути обмежені.

Водночас Верховна Рада України зберігає можливість унормувати особливості реалізації окремих прав і свобод у воєнний час через ухвалення законів. Однак такі закони не можуть втручатися у сферу дії конституційно визначених надзвичайних президентських повноважень (прерогатив), зокрема не можуть самостійно запроваджувати нові обмеження прав і свобод, які не передбачені у відповідному указі Президента.

1.2. Конституційно-правова характеристика оспорюваних приписів Закону

Указ Президента України „Про введення воєнного стану в Україні“ від 24 лютого 2022 року № 64/2022 зі змінами не містить у переліку прав, що тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть бути обмежені, права на відпочинок, гарантованого статтею 45 Конституції України. Отже, Закон України „Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану“ (далі – Закон) установив обмеження конституційного права, яке не було передбачене указом про введення воєнного стану.

Суд у Рішенні констатує, що Закон запровадив обмеження конституційного права на відпочинок „в умовах воєнного стану“ та апелює до широкого простору

обдумування законодавця і легітимної мети цих обмежень. Таким чином, Суд імпліцитно визнає компетенцію Верховної Ради України самостійно встановлювати обмеження тих конституційних прав особи, які не передбачені указом Президента про введення воєнного стану.

Цей підхід є вразливим. Широкий простір обдумування законодавця у питаннях реалізації соціально-економічних прав не рівнозначний конституційній компетенції встановлювати обмеження за частиною другою статті 64 Конституції України. Ці два виміри належать до різних конституційних площин: перший стосується змісту і обсягу законодавчого регулювання в межах уже визначеного конституційного обмеження, другий – суб'єкта встановлення такого обмеження.

Отже, на нашу думку, вирішення парламентом питань, пов'язаних із введенням воєнного стану за межами цієї процедури, порушує принцип поділу влади, закріплений у статті 6 Основного Закону України. Проте Суд це питання оминув. Відтак воно залишається доктринально відкритим і потребує обов'язкового вирішення в наступних справах.

2. Строк обмежень конституційних прав за частиною другою статті 64 Конституції України

У Рішенні визнано неконституційними норми абзацу другого пункту 3 розділу „Прикінцеві положення“ Закону, якими передбачено, що відповідні приписи „втрачають чинність з моменту використання днів відпусток, які були перенесені на період після припинення або скасування воєнного стану“. Суд констатує, що механізм „індивідуалізованого строку“ дії обмеження – строку, що перебігає для кожного працівника окремо і залежить від фактичних обставин реалізації права на відпустку, – порушує принцип юридичної визначеності, „спотворюючи також чіткість строків їх дії у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні, що суперечить принципу верховенства права“ (абзац четвертий підпункту 6.5 пункту 6 мотивувальної частини Рішення).

Цей висновок є особливо важливим з огляду на те, що, по суті, вперше Суд установив неконституційність законодавчого припису не через зміст обмеження конституційного права, а через механізм визначення строку його дії.

2.1. „Із зазначенням строку дії“

Частина друга статті 64 Конституції України містить два самостійних конституційних приписи в одному реченні. Перший – матеріальний: в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені „окремі обмеження прав і свобод“. Другий – процесуальний: такі обмеження встановлюють „із зазначенням строку дії цих обмежень“. Ці два приписи є рівноцінними конституційними вимогами: недотримання будь-якого з них є самостійною підставою неконституційності обмеження, незалежно від того, чи дотримано іншого.

Формулювання „із зазначенням строку дії цих обмежень“ є точним і нормативно конкретним і означає таке визначення строку, яке дозволяє будь-якому суб'єкту права – без звернення до додаткових фактичних обставин і без їх індивідуальної оцінки – встановити момент, з якого обмеження перестає діяти.

Механізм, запроваджений абзацом другим пункту 3 розділу „Прикінцеві положення“ Закону, є прямою антитезою цій вимозі. Він не „зазначає“ строку, а пов'язує припинення обмеження з індивідуальним фактом, що різниться для кожного суб'єкта права і залежить від обставин, що не є наперед відомими і нормативно визначеними. Це не строк у конституційному розумінні, а умова, поставлена у залежність від поведінки роботодавця і реалізації права конкретним працівником. Між „строком“ і „умовою“ в такому сенсі є принципова сутнісна відмінність: строк є об'єктивним і універсальним, умова – релятивною та індивідуальною.

2.2. Юридична визначеність як похідна від конституційного тексту

Формула „із зазначенням строку дії цих обмежень“ у частині другій статті 64 Конституції України містить імпліцитну вимогу універсальності

перебігу строку. Саме ця вимога універсальності є принципово несумісною з механізмом „індивідуалізованого строку“.

Якщо обмеження припиняється „з моменту використання“ відпустки конкретним працівником, то для різних працівників воно має різні строки дії – від моменту використання відпустки одним до моменту використання відпустки іншим. Це означає, що в той самий момент часу одні працівники перебувають під дією обмеження, а інші – вже ні, хоча підстава обмеження (воєнний стан і його наслідки) є однаковою для всіх. Така диференціація є конституційно неприйнятною не лише з точки зору юридичної визначеності, а й з точки зору принципу рівності (стаття 21, частина перша статті 24 Конституції України): вона створює для осіб, що перебувають у тотожних правових ситуаціях, нормативно необґрунтовану відмінність в обсязі конституційних гарантій.

У підпункті 5.4 пункту 5 мотивувальної частини Рішення цю вимогу артикульовано через принцип юридичної визначеності та зазначено, що „перебіг цього строку має відбуватися для всіх осіб за універсальними правилами та не може залежати від мінливих і позанормативних чинників“. Це формулювання є точним і доктринально правильним. Але воно є наслідком, а не підставою: підставою є припис частини другої статті 64 Конституції України, що вимагає „зазначення строку дії“ – тобто об’єктивного, наперед визначеного й однакового для всіх часового параметру обмеження.

Інакше кажучи, аргументація Рішення вибудована в такому методологічному порядку: від загального принципу юридичної визначеності – до висновку про порушення строкової визначеності обмеження. Проте посилення на принцип юридичної визначеності є необхідним, але не достатнім, коли конституційний текст сам по собі містить точну вимогу, що є порушеною.

Тому в цій справі більш вдалим, на нашу думку, був би зворотній порядок: спочатку – припис частини другої статті 64 Конституції України, який вимагає „зазначення строку дії“ обмеження; потім – принцип юридичної визначеності як обґрунтування того, чому саме ця вимога є конституційно важливою і яким конкретним змістом вона наповнена. Принцип юридичної визначеності у цьому

контексті виконує роль не самостійної підстави неконституційності, а роль інтерпретаційного інструменту, що пояснює, чому конституційний припис є саме таким і яке значення має його порушення для правопорядку в цілому.

2.3. Часові і нормативні виміри воєнного стану

Конституція України встановлює, що воєнний стан в Україні вводить Президент України указом, який підлягає затвердженню Верховною Радою України (пункт 20 частини першої статті 106, пункт 31 частини першої статті 85). Закон України „Про правовий режим воєнного стану“ визначає підстави, процедуру і порядок припинення чи скасування воєнного стану. У статті 7 вказаного закону визначено два способи припинення воєнного стану. Перший – автоматичний: воєнний стан „припиняється після закінчення строку, на який його було введено“ (частина перша статті 7 зазначеного закону), тобто без видання будь-якого окремого акта і без ухвалення будь-якого додаткового рішення. Строк введення воєнного стану є конституційно і законодавчо визначеним параметром відповідного указу Президента України, що підлягає затвердженню Верховною Радою України: він є публічним, офіційно оприлюдненим і однаковим на всій території дії воєнного стану. Другий – дискреційний: Президент України може до закінчення цього строку прийняти указ про скасування воєнного стану за умови усунення загрози, про що має бути „негайно оголошено через медіа“ (частина друга статті 7 зазначеного закону).

У порівняльно-правовому контексті така конструкція відповідає усталеній практиці держав, що запроваджують надзвичайні заходи з посиланням на строк дії надзвичайного стану як на юридично визначену подію, а не на календарну дату. Стаття 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод допускає дерогацію „під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації“, тобто також пов’язує допустимість відступу від зобов’язань із тривалістю відповідної надзвичайної ситуації, не вимагаючи конкретної дати її закінчення. Як указував Європейський суд з прав людини у справі *A. and Others v. the United Kingdom* (рішення Великої палати ЄСПЛ від 19 лютого

2009 року, заява № 3455/05), сам по собі невизначений у часі характер загрози не перетворює заходи реагування на неї на такі, що суперечать вимогам тимчасовості і визначеності, – якщо вони підлягають регулярному перегляду і пов'язані з об'єктивними критеріями тривалості надзвичайної ситуації¹.

Тож змістовна відмінність між посиланням на „припинення або скасування воєнного стану“ і механізмом „індивідуалізованого строку“, визнаним неконституційним у цій справі, є не відмінністю між визначеним і невизначеним, а відмінністю між різними невизначеностями, де лише одна з яких є конституційно неприйнятною.

Нормативна конструкція „припинення або скасування воєнного стану“ може видатися невизначеною в часовому (об'єктивному, фактичному) вимірі, адже ніхто не може знати наперед, коли підстава його запровадження зникне. Але вона є цілком визначеною у нормативному вимірі: суб'єкт права знає точно, що обмеження діє стільки, скільки діє воєнний стан, і припиняється разом із ним для всіх без винятку.

Механізм „індивідуалізованого строку“ є невизначеним у принципово іншому сенсі: не лише в часовому, а й у нормативному вимірі. Момент припинення обмеження для конкретного працівника залежить від того, коли роботодавець ухвалить рішення про надання відпустки і коли працівник фактично скористається нею, тобто від обставин, що не є нормативно визначеними, не є одночасними для всіх суб'єктів і не є незалежними від поведінки сторін правовідносин. Особа не може встановити, навіть звернувшись до будь-якого офіційного джерела, коли саме для нього особисто припиниться

---

¹ У параграфі 178 рішення ЄСПЛ зазначив, що тривалість надзвичайної ситуації має враховуватися при оцінці домірності заходів дерогації, однак відсутність конкретного часового обмеження для статті 15 Конвенції не означає, що заходи є недійсними через відсутність „тимчасового“ характеру: суспільна небезпека у сенсі статті 15 Конвенції може тривати протягом багатьох років:

«Хоча Комітет ООН з прав людини зауважив, що заходи, які відступають від положень Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права, повинні мати „винятковий і тимчасовий характер“ <...>, практика Суду до цього часу ніколи прямо не включала вимогу тимчасовості надзвичайної ситуації, хоча питання пропорційності реагування може бути пов'язане з тривалістю такої ситуації. Справді, наведені вище справи, що стосувалися безпекової ситуації в північній Ірландії, демонструють, що „суспільна небезпека“ у розумінні статті 15 може тривати багато років. Суд не вважає, що заходи відступу від зобов'язань, запроваджені безпосередньо після атак al-Qaeda у США та щороку переглядувані Парламентом, можуть вважатися недійсними з тієї підстави, що вони не були „тимчасовими“».

A. and Others v. the United Kingdom (2009), Application no. 3455/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91403>

відповідне обмеження: ця відповідь залежить від майбутніх непрогнозованих дій різних суб'єктів. Саме ця нормативна невизначеність є конституційно неприйнятною і тому суперечить вимозі „зазначення строку дії“ за частиною другою статті 64 Конституції України.

Отже, строк дії обмеження є конституційно визначеним, якщо момент його припинення є нормативно ідентифікованим, об'єктивним і однаковим для всіх суб'єктів, на яких поширюється обмеження, незалежно від того, чи є цей момент конкретною календарною датою, чи настанням юридично визначеної події. Строк дії обмеження є конституційно невизначеним, якщо момент його припинення залежить від індивідуальних обставин реалізації права конкретним суб'єктом, від рішень приватних осіб або від фактів, що не є нормативно ідентифікованими на момент запровадження обмеження.

Таким чином, і сама по собі обставина, що воєнний стан в Україні неодноразово продовжувався, не може бути підставою для висновку про невизначеність строку дії обмежень конституційних прав і свобод.

За Конституцією України та Законом України „Про правовий режим воєнного стану“ строк дії воєнного стану визначається в указі Президента України про його введення або продовження. Визначення такого строку належить до конституційних повноважень Президента України та є складовою змісту відповідного указу, який підлягає затвердженню Верховною Радою України. Ані Конституція України, ані Закон України „Про правовий режим воєнного стану“ не містять припису, який вимагав би продовження воєнного стану саме на дев'яносто днів або на будь-який інший наперед установлений строк. Практика продовження воєнного стану на три місяці є виключно наслідком здійснення Президентом України своїх дискреційних повноважень.

Із цієї причини кожне окреме продовження воєнного стану супроводжується встановленням нового, чітко визначеного строку його дії. Інша річ, що дострокове скасування воєнного стану залишається можливим у будь-який момент за умов, визначених законом. Однак така можливість не усуває юридичної визначеності строку дії відповідних обмежень. Навпаки, вона лише

означає, що встановлений строк може не бути використаний повністю. У цьому сенсі ситуація є аналогічною до будь-якого правового режиму, строк дії якого визначений наперед, але допускає дострокове припинення за настання передбачених законом підстав.

Тому слід розрізняти юридичну визначеність строку дії обмежень і фактичну невизначеність тривалості війни. Перша існує перманентно, оскільки кожний указ Президента України про введення або продовження воєнного стану містить конкретний строк його дії. Другої насправді немає, оскільки ні законодавець, ні Президент України, ні жоден інший суб'єкт не здатні наперед установити момент припинення збройної агресії Російської Федерації проти України. Проте невизначеність щодо майбутнього розвитку воєнних подій не можна ототожнювати з невизначеністю строку дії конкретного нормативного обмеження.

Саме тому обмеження прав і свобод, установлені на період дії воєнного стану, не можна вважати такими, що автоматично не відповідають вимозі частини другої статті 64 Конституції України лише з тієї підстави, що після закінчення чергового строку дії воєнного стану Президент України може ухвалити рішення про його подальше продовження. Конституційне значення має не можливість майбутнього продовження правового режиму, а наявність визначеного строку дії чинного обмеження на момент його встановлення.

3. Доктрина „сутності права“ як інструмент конституційного контролю

У практиці Суду сутність права - абсолютна межа, що не може бути подолана жодним обмеженням – ані за частиною першою, ані за частиною другою статті 64 Конституції України. Рішення відтворює цю позицію і розвиває її стосовно конституційного права на відпочинок: „сутність конституційного права на відпочинок полягає в забезпеченні мінімальної тривалості щорічної відпустки, достатньої для відновлення психофізіологічних функцій організму працівника, і в гарантуванні оплати такої відпустки“ (абзац четвертий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення).

Ця формула є цінним доктринальним набутком. Вона вперше так предметно пов'язує „сутність“ соціального права з його конкретними функціональними характеристиками – відновленням психофізіологічних функцій та оплатністю відпочинку. Проте саме ця конкретність виявляє і структурну незавершеність підходу: у Рішенні сформульовано, що є сутністю права у цій справі, але не пояснено, як ця сутність була визначена і за якими критеріями вона має встановлюватися в майбутніх справах.

3.1. Ієрархічна архітектура гарантій права на відпочинок: перший вимір

Рішення вперше розкриває ієрархічну архітектуру конституційного права на відпочинок, розмежовуючи два рівні гарантій. Перший – мінімальні гарантії, що є непорушними за будь-яких умов, включно з воєнним станом: оплачувана щорічна основна відпустка для загальної категорії працівників, збільшена тривалість такої відпустки для вразливих категорій осіб, зокрема неповнолітніх та осіб з інвалідністю. Другий рівень – розширені гарантії, що є факультативними і можуть бути обмежені в умовах воєнного стану: додаткові відпустки, надбавки за особливий характер праці, соціальні відпустки тощо.

Це розмежування є доктринально важливим: воно означає, що для вразливих категорій осіб збільшена тривалість відпустки не є привілеєм, а становить мінімальну гарантію реалізації права, тобто належить до першого рівня гарантій і є захищеною від будь-якого обмеження нарівні з гарантіями для загальної категорії. Суд прямо зазначив, що „надавати такі відпустки, які становлять мінімальні гарантії права на відпочинок, без збереження заробітної плати недопустимо за жодних умов“ (абзац перший підпункту 6.5 пункту 6 мотивувальної частини Рішення).

Однак у Рішенні не встановлено критерію, за яким можна визначити, до якого рівня належить та чи інша гарантія: першого чи другого. Прив'язка до формальних числових показників у календарних днях позначає конкретний результат застосування такого критерію в цій справі, але не розкриває самого критерію. Чому саме 24 дні є мінімальною гарантією, а не, скажімо, 21 чи 28?

3.2. Критерії розмежування „сутності“ від „змісту та обсягу“ права: другий вимір

Конституційне розмежування між „сутністю“ права і його „змістом та обсягом“ (частина третя статті 22 Конституції України) є особливо важливим. „Зміст та обсяг“ права може бути звужений лише за умови дотримання вимог частин першої статті 64 та – в умовах воєнного стану – частини другої статті 64 Конституції України.

Ця різниця є якісною: вона полягає в тому, чи залишилося право як таке, тобто чи зберігає воно свою функціональну здатність забезпечити той конституційно значущий інтерес чи конституційну цінність, задля захисту яких воно існує. У справі про право на відпустку таким інтересом, як зазначено в Рішенні, є відновлення психофізіологічних функцій організму та забезпечення балансу між працею і особистим життям. Право на відпочинок зберігає свою сутність тоді і лише тоді, коли надана відпустка є достатньою за тривалістю і реальною за оплатою для досягнення цього функціонального результату.

Проте Рішення залишає без відповіді питання, як має застосовуватися цей підхід у ситуаціях, де функціональна достатність є менш очевидною, ніж у цій справі. Чи є „сутнісною“ гарантія, що забезпечує лише мінімальне відновлення фізичних сил, але не дає змоги реалізувати сімейні чи культурні функції відпочинку? Чи є порушенням сутності права надання відпустки із частковим, а не повним збереженням заробітної плати?

3.3. Сутність права і воєнний стан: третій вимір

Рішення встановлює, що сутність права не може бути поставлена під сумнів навіть в умовах воєнного стану, підтверджуючи абсолютний характер цього захисту. Водночас у підпункті 5.3 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Суд зазначає, що „в умовах воєнного стану втручання в права і свободи може бути значно інтенсивнішим та суворішим, ніж у межах загального механізму“, визначеного частиною першою статті 64 Конституції України.

Це твердження є важливим для розуміння динаміки тесту на сутність права за різних правових режимів: якщо інтенсивність допустимого втручання зростає, то межа, що відділяє допустиме від недопустимого, набуває особливого значення і потребує пояснення. Чи дійсно Рішення визначає „сутність“ права на відпочинок вужче для умов воєнного стану, чи ця „сутність“ є однаковою і в мирний час, і в умовах війни?

Вважаємо, що в Рішенні варто було б виразніше наголосити, що навіть попри допустимість підвищеної інтенсивності обмеження конституційного права на відпочинок в умовах воєнного стану, його „сутність“ все одно має залишатися абсолютною і незмінною.

Для завершеної аргументації в Рішенні потрібним було б застосування триступеневого аналізу на сутність конституційного права на відпочинок:

1) перший – функціональний: встановити конституційно значущий інтерес чи конституційну цінність, захист яких є метою права (у випадку права на відпочинок – відновлення психофізіологічних функцій, підтримання балансу між працею і особистим життям, захист здоров'я і людської гідності);

2) другий – етап мінімальної гарантії: визначити, яка мінімальна гарантія є необхідною і достатньою для досягнення цього функціонального результату з урахуванням міжнародних стандартів та європейської конституційної традиції, які Суд правомірно використовує як інтерпретаційний орієнтир;

3) третій – режимний: верифікувати, чи змінюється ця мінімальна гарантія залежно від правового режиму – мирного часу чи воєнного стану.

У Рішенні міститься перший і другий етапи аналізу, а третій – залишено без структурованої відповіді. Завдання, яке стоїть перед Судом у наступних справах, полягає в тому, щоб перетворити ці етапи з імпліцитної логіки конкретного рішення на відтворюваний конституційно-правовий стандарт.

4. Принцип балансу між працею і особистим життям (*work-life balance*)

Рішення уперше прямо вводить принцип балансу між працею і особистим життям (*work-life balance*) до конституційного права України. Суд виводить його

зі статей 3 і 45 Конституції України у взаємозв'язку з міжнародними стандартами і характеризує як „засадничу цінність сучасного трудового права та фундамент європейських міжнародних стандартів у сфері праці“ (абзац п'ятий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення). Водночас Суд у Рішенні зазначає, що за умов воєнного стану цей принцип „набуває прикладного характеру“ та спрямований не на „забезпечення максимального соціально-економічного комфорту працівників“, а на „збереження людської гідності, мінімального рівня соціально-економічних гарантій для підтримання життєздатності працівників і їхніх сімей“ (абзац другий підпункту 5.3 пункту 5 мотивувальної частини Рішення).

Конституціоналізація принципу *work-life balance* є одним із найзначніших доктринальних надбань Рішення – надбанням, що виходить далеко за межі конкретної справи про відпустки. Цей принцип відтепер є конституційним орієнтиром для будь-якого законодавчого регулювання, яке стосується співвідношення між робочим часом і часом відпочинку, між трудовими обов'язками і сімейним життям, між продуктивністю праці і збереженням здоров'я та людської особистості.

Однак для того, щоб цей орієнтир виконував свою конституційну функцію, Суд у наступних справах має вирішити щонайменше три доктринальні питання, що залишилися відкритими: яким є повний нормативний зміст принципу в умовах нормальності; за якими критеріями встановлюється його трансформація в екстремальних умовах; яка нижня межа такої трансформації, що визначається не лише фізіологічним мінімумом, а й непорушним осердям людської гідності.

4.1. Нормативний зміст принципу

Принцип балансу між працею і особистим життям має складну генеалогію. Він виникає в міжнародному трудовому праві як практичний регулятивний стандарт – обмеження робочого часу, гарантований відпочинок, захист від надмірної зайнятості – і поступово набуває ознак засадничої цінності в актах Ради Європи та ЄС. Стаття 31 Хартії основоположних прав ЄС гарантує право

на „справедливі та рівні умови праці“, що охоплює „право на обмеження максимальної тривалості робочого часу, на щоденний і щотижневий відпочинок, а також на щорічну оплачувану відпустку“, пов’язуючи ці гарантії із захистом здоров’я, безпеки та гідності працівника. Директива 2003/88/ЄС операціоналізує цей принцип через конкретні часові стандарти, формуючи нормативний мінімум, нижче якого баланс між працею і особистим життям перестає бути реальним.

Однак у Рішенні не просто задіяно цей принцип як зовнішній інтерпретаційний орієнтир, а виведено його з самого тексту Конституції України, з констатацією, що конституційний лад України „зкладає гуманістичну модель праці, фактично засновану на принципі балансу між працею і особистим життям“ (абзац п’ятий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення). Це формулювання є доктринально визначальним: воно означає, що принцип *work-life balance* не привнесено в Конституцію України ззовні, – через міжнародні договори чи право ЄС – а іманентно закладено у змісті її статей 3, 23, 43, 45, 49, 51, 53 Конституції України як їх системний вираз.

Людина як найвища соціальна цінність (стаття 3), право на вільний і всебічний розвиток своєї особистості (стаття 23) право на гідні умови праці (стаття 43), право на відпочинок (стаття 45), право на охорону здоров’я (стаття 49), охорона сім’ї, дитинства, материнства і батьківства (стаття 51), право на освіту (стаття 53) – усі ці приписи Конституції України у своїй єдності описують людину як особистість, чий розвиток і добробут вимагають рівноваги в різних вимірах її життя. Принцип *work-life balance* є конституційним виразом цієї рівноваги.

Артикуляція цього принципу на конституційному рівні має два самостійні і взаємопов’язані практичні наслідки, імпліцитно закладені в аргументації Рішення.

Інтерпретаційна функція. Принцип балансу між працею і особистим життям як іманентна конституційна цінність стає обов’язковим орієнтиром для тлумачення всіх конституційних і законодавчих приписів, що регулюють сферу праці і зайнятості. Це означає таке.

По-перше, конституційні приписи щодо права на відпочинок (стаття 45 Конституції України), право на охорону здоров'я (стаття 49 Конституції України), право на повагу до особистого і сімейного життя (статті 32, 51 Конституції України) мають тлумачитися не ізольовано, а у їх функціональній єдності як складники конституційно гарантованої рівноваги між трудовою і позатрудовою сферами людського існування. Порушення цієї рівноваги в одному вимірі неодмінно впливає на інші: систематичне позбавлення відпочинку руйнує не лише фізичне здоров'я людини, а й сімейні зв'язки, позбавляє можливості виховувати дітей, брати участь у культурному і громадянському житті – тобто усі ті конституційні цінності, які Конституція України захищає окремими приписами, але які є нерозривно взаємопов'язаними.

По-друге, гуманістична модель праці, виведена в Рішенні зі статей 3, 45 Конституції України, є інтерпретаційним принципом для розуміння меж дискреції роботодавця. Якщо конституційний лад не розглядає працівника як виробничий ресурс, а визнає в ньому людину з її невідчужуваним правом на особисте і сімейне життя, всебічний і вільний розвиток особистості, то будь-які інститути трудового права, що надають роботодавцю одноосібне і необмежене право визначати умови відпочинку працівника, є конституційно вразливими незалежно від їх формальної відповідності принципу рівності чи домірності. Рішення саме в цьому дусі визнає неконституційним механізм, що ставить реалізацію права на відпустку в залежність від „рішення роботодавця“ без будь-яких змістових обмежень такого рішення.

По-третє, принцип *work-life balance* є конституційним орієнтиром для розуміння позитивного обов'язку держави у сфері праці. Гуманістична модель праці вимагає від держави не лише встановлення формальних гарантій мінімальної тривалості відпустки, а й забезпечення умов, за яких ці гарантії є реально здійсненними: доступності відпочинку, його оплатності як умов фактичної реалізації, захисту від тиску роботодавця, що унеможливорює використання відпустки.

По-четверте, і це є, мабуть, найглибшим конституційним виміром принципу *work-life balance*, гуманістична модель праці, закладена в Конституції України, відображає принципове розуміння праці не лише як джерела матеріального існування, а як форми вільного розвитку особистості та самовизначення індивіда. Людина реалізує своє конституційне право на вільний розвиток особистості, іманентно закладене у статтях 3, 21 і 23 Конституції України, як вираз людської гідності та свободи, зокрема, через працю – найпоширеніший спосіб соціальної інтеграції і взаємодії з іншими людьми. Через працю людина реалізує власні здібності, формує почуття соціальної належності, досягає самореалізації та робить внесок у суспільне життя. У цьому сенсі праця є не лише економічною, а й екзистенційною категорією: вона є однією з головних форм, через які людина стверджує себе у світі.

Саме тому, що праця є формою вільного розвитку особистості, вона вимагає рівноваги з іншими формами – відпочинком, сімейним і особистим життям, навчанням, участю в культурному і громадянському житті. Людина, яка позбавлена часу і сил для позатрудової самореалізації, втрачає не лише здоров'я, а й здатність до повноцінного особистісного розвитку: праця, замість того щоб бути формою свободи, перетворюється на форму підкорення. Принцип *work-life balance* є в цьому сенсі конституційним запобіжником проти зведення людської особистості до трудової функції, запобіжником, що впливає безпосередньо з визнання людини найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України) і з гарантії її гідності як невідчужуваної людської властивості (стаття 21 Конституції України).

Цей вимір інтерпретаційної функції є особливо значущим для розуміння права на відпочинок у його конституційному, а не лише трудовому сенсі. Конституційне право на відпочинок захищає не просто фізіологічну відновлюваність працівника – хоча й це є невід'ємним складником його сутності, як правильно зазначено в Рішенні. Воно захищає простір, у якому людина є вільною від трудового підпорядкування і може реалізовувати себе в інших вимірах свого існування. Позбавлення цього простору, навіть під конституційно

правомірним виправданням воєнного стану, є не лише обмеженням конкретного соціального права, а й посяганням на конституційно захищену здатність людини вільно й всебічно розвиватися, яка є осердям людської гідності в її конституційному розумінні.

Обмежувальна функція. Принцип балансу між працею і особистим життям виконує самостійну обмежувальну функцію для законодавця, що виходить за межі перевірки конкретного суб'єктивного права на відповідність принципам домірності та юридичної визначеності.

Ця обмежувальна функція полягає в тому, що регулювання трудових відносин, яке системно і невідновно руйнує баланс між професійною діяльністю і особистим життям, є конституційно несумісним із гуманістичною моделлю праці, закладеною в Конституції України, навіть якщо воно формально не зачіпає „сутності“ конкретного трудового права у тому вузькому сенсі, що його встановлює Рішення.

4.2. Трансформаційна формула та її конституційні межі

Твердження Рішення про те, що принцип *work-life balance* в умовах воєнного стану „трансформується“ і „набуває прикладного характеру“, є концептуально дуже важливим, але потребує уточнення у двох аспектах.

Перший аспект стосується підстав трансформації. Рішення пов'язує трансформацію з фактом введення воєнного стану, однак не пояснює, чи є ця трансформація автоматичним наслідком будь-якого воєнного стану, чи вона залежить від інтенсивності та характеру конкретної загрози.

У теорії конституціоналізму в екстремальних умовах йдеться про спростовну презумпцію нормальності: відхилення від нормального конституційно-правового режиму вимагає не лише формальної дії запровадження надзвичайного стану, а й доведення фактичних обставин „ненормальності“, „нагальної небезпеки“, „ургентності“. Якщо трансформація конституційного принципу є автоматичною, вона перетворюється на *carte blanche* для обмеження трудових прав на увесь строк воєнного стану незалежно

від його реальної інтенсивності та просторового охоплення. Якщо ж вона потребує окремого обґрунтування, а саме така позиція видається нам коректною, то критерії такого обґрунтування мають бути сформульовані Судом, а не залишені на розсуд законодавця.

Другий аспект стосується меж трансформації. Рішення описує трансформований принцип як такий, що спрямовується на „збереження людської гідності“ та „мінімального рівня соціально-економічних гарантій“. Це формулювання фіксує межу, нижче якої принцип не може опускатися навіть у воєнний час. Проте воно не встановлює верхньої межі трансформації: наскільки „прикладним“, наскільки звуженим може стати цей принцип у своєму трансформованому вигляді.

Відповідь на це питання – у взаємозв'язку між принципом *work-life balance* і людською гідністю, яка є абсолютно захищеною і в умовах воєнного стану.

5. Право ЄС як мірило конституційного контролю

Рішення є важливим етапом розвитку практики Суду, в якій право ЄС використано як самостійний інтерпретаційний інструмент. Суд посилається на статтю 31 Хартії основоположних прав ЄС, Директиву 2003/88/ЄС щодо деяких аспектів організації робочого часу, Хартію Співтовариства про засадничі соціальні права працівників 1989 року у контексті визначення конституційного змісту права на відпочинок. Методологічним підґрунтям для такого звернення Суд визначає конституційний принцип євроінтеграції, закладений в абзаці п'ятому преамбули, пункті 5 частини першої статті 85, частині третій статті 102 та пункті 1¹ статті 116 Конституції України.

Такий підхід заслуговує подальшого доктринального розвитку, адже це питання є одним із найбільш концептуально складних у методології сучасного конституційного правосуддя: яким є конституційно-правовий статус актів ЄС у процесі здійснення конституційного контролю?

5.1. Конституційний принцип євроінтеграції

Зміни до Конституції України, внесені у 2019 році, закріпили євроінтеграційний курс як конституційний принцип. Абзац п'ятий преамбули Основного Закону України проголошує незворотність європейського курсу“ та підтверджує „європейську ідентичність Українського народу“. Пункт 5 частини першої статті 85 і пункт 1¹ статті 116 Конституції України закріплюють за Верховною Радою України і Кабінетом Міністрів України конкретні конституційні функції щодо забезпечення реалізації стратегічного курсу на повноправне членство в ЄС, а частина третя її статті 102 визначає відповідне завдання Президента України.

Конституціоналізація євроінтеграційного курсу має важливий методологічний наслідок для конституційного контролю. Звернення Суду до актів ЄС як до інтерпретаційних орієнтирів є в цьому сенсі конституційно обґрунтованою вимогою.

Конституційний принцип євроінтеграції встановлює контекст конституційного тлумачення, але не перетворює акти ЄС на частину конституційного права України. Суд здійснює конституційний, а не конвенційний контроль: він перевіряє відповідність закону України саме Конституції України, а не праву ЄС. Ці два контролю можуть збігатися за результатом, але різняться за своєю природою, підставами і наслідками. Змішування їх методологічних засад загрожує розмиванням самої ідентичності конституційного правосуддя.

5.2. Акти ЄС у конституційному контролі

Рішення пропонує важливий методологічний орієнтир щодо того, якою саме є роль актів ЄС у конституційному контролі. З тексту Рішення можна вивести щонайменше два можливих підходи, кожен із яких має відмінні конституційні наслідки.

Перший підхід – акти ЄС як зовнішні інтерпретаційні орієнтири. За цим підходом Суд звертається до права ЄС у тому самому сенсі, в якому він

звертається до практики ЄСПЛ або загальних коментарів договірних органів ООН: як до авторитетного джерела, що допомагає наповнити конституційні поняття змістом, але не є обов'язковим і не може змінити результат конституційної перевірки, якщо Конституція України вимагає іншого висновку. За цим підходом посилання на право ЄС має підтримчий характер у конституційній аргументації, але не є мірилом конституційності.

Другий підхід – акти ЄС як конституційні стандарти в силу принципу євроінтеграції. За цим підходом конституційний принцип євроінтеграції покладає на державу і на Суд обов'язок тлумачити конституційні права і свободи у спосіб, що забезпечує їх сумісність із відповідними стандартами ЄС, принаймні в тих сферах, де Угода про асоціацію і процес вступу до ЄС встановлюють конкретні зобов'язання щодо наближення законодавства. За цим підходом відступ від стандартів ЄС у сфері, що охоплена зобов'язаннями з апроксимації, потребує конституційного обґрунтування, а не лише посилання на широкий простір обдумування законодавця.

Між цими двома підходами є принципова різниця. Перший зберігає повну автономію конституційного контролю і лише збагачує його аргументаційний арсенал. Другий поступово інтегрує право ЄС до конституційної матерії і обмежує дискреційний простір як законодавця, так і самого Суду.

Перший підхід впливає з ролі преамбули Конституції України у системному тлумаченні її приписів. Проголошення незворотності європейського курсу та підтвердження „європейської ідентичності Українського народу“ є ціннісним контекстом, у якому має прочитуватися весь конституційний текст. Суд, під час тлумачення конституційних прав і свобод, не може ігнорувати цей контекст: він зобов'язаний, серед іншого, враховувати, якими є європейська конституційна традиція і конституційний консенсус у правовому просторі, до якого Конституція України орієнтує Україну. Акти ЄС, особливо Хартія основоположних прав ЄС як вираження спільних конституційних традицій держав – членів ЄС, є автентичним свідченням цього консенсусу. Посилання на

них у конституційному тлумаченні є зверненням до того ціннісного горизонту, що сама Конституція України визначає як орієнтир.

Другий підхід базується на системному зв'язку між статтями 9 і 18 Конституції України і є доктринально складнішим. Стаття 9 Конституції України встановлює, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства України.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС є саме таким договором – ратифікованим, чинним і таким, що містить конкретні зобов'язання щодо наближення національного законодавства до актів права ЄС, перелічених у її додатках, зокрема до Директиви 2003/88/ЄС у сфері організації робочого часу. Якщо норма національного права прямо суперечить приписам Директиви, імплементацію якої Україна зобов'язалася забезпечити відповідно до Угоди про асоціацію, це означає порушення міжнародного договору, що є частиною національного законодавства відповідно до статті 9 Конституції України.

Проте несумісність національного закону із міжнародними зобов'язаннями, виконання яких вимагає Конституція України, свідчить не тільки про порушення міжнародного права, але в окремих випадках може вказувати на його конституційну вразливість в контексті доктрини непрямої неконституційності (*indirect unconstitutionality*).

Водночас вибір між цими двома підходами і межі застосування кожного з них не можуть бути визначені без урахування конституційних меж юрисдикції Суду, і саме тут криється методологічна проблема, якої Рішення уникло, але яка залишається актуальною для подальших справ. Невідповідність норми національного права приписам міжнародного договору є питанням законності, а не конституційності: Суд перевіряє відповідність закону України Конституції України, а не безпосередньо відповідність закону України міжнародному договору як такому. Якби Суд визнавав закон неконституційним виключно на підставі його невідповідності конкретній директиві ЄС, він фактично здійснював би „*acquis*-контроль“, що виходить за межі його конституційної юрисдикції і є функцією, якої Конституція України Суду не надає.

Стаття 9 Конституції України інкорпорує ратифіковані міжнародні договори до національного законодавства, і в такий спосіб може перетворювати суперечність між законом і ратифікованим договором на конституційне питання. Саме тому доктрина непрямой неконституційності потребує конституційного консенсусу для свого визнання і застосування в подальшій юриспруденції Суду.

5.3. Диференціація за типами актів ЄС

Рішення містить посилання на різні за своєю природою і правовим статусом акти ЄС, не диференціюючи підходи до їх використання. Між статтею 31 Хартії основоположних прав ЄС, Директивою 2003/88/ЄС і Хартією Співтовариства про засадничі соціальні права працівників 1989 року існують суттєві відмінності з точки зору їх місця в системі права ЄС і характеру тих стандартів, що вони встановлюють.

Хартія основоположних прав ЄС є актом первинного права ЄС, юридично рівнозначним установчим договорам. Вона фіксує права і принципи, що належать до конституційної спадщини держав – членів ЄС, і в цьому сенсі є проявом спільних конституційних традицій. У зв'язку з цим, застосування її для цілей аргументації рішень Суду є найбільш обґрунтованим.

Своєю чергою, Директива 2003/88/ЄС є актом вторинного права ЄС, що встановлює конкретні мінімальні стандарти організації робочого часу. Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає поступове наближення національного законодавства до цієї Директиви. Посилання на неї під час здійснення конституційного контролю теж може бути виправданим, проте потребуватиме значно ретельнішого обґрунтування.

При цьому, Хартія Співтовариства про засадничі соціальні права працівників 1989 року є політичною декларацією без юридично обов'язкової сили. Її значення полягає у фіксації ціннісних орієнтирів, що лежать в основі соціальної політики ЄС, але не у встановленні обов'язкових стандартів.

Ця диференціація є важливою для методологічної послідовності конституційного контролю. У Рішенні всі три акти використано в одному ряду,

їх юридичну вагу не розмежовано. Доктринальне завдання, що постане перед Судом у майбутніх справах, полягатиме у виробленні підходу, який би чітко розрізняв: акти первинного права ЄС як вираження спільних конституційних традицій; акти вторинного права ЄС, що підпадають під зобов'язання з апроксимації як квазізобов'язкові орієнтири в силу конституційного принципу євроінтеграції; декларативні акти ЄС як ціннісні, але необов'язкові джерела.

Висновки

Викладаючи цю окрему думку, ми прагнемо показати, що Рішення є більшим, ніж його мотивувальна частина явно артикулює, і що доктринальний потенціал, закладений у ньому, може і повинен бути реалізований у наступних справах.

Ми неодноразово зверталися до теми конституційного мовчання – питань, які позиція більшості (до якої і ми самі у цьому випадку належимо) виклала в Рішенні або обійшла, або вирішила лише імпліцитно, залишивши відкритими для майбутніх справ. Найбільш значущим із них є питання про конституційну компетенцію Верховної Ради України встановлювати обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану.

Така обережність Суду є цілком зрозумілою в умовах, коли нація веде збройну боротьбу за своє існування, але вона не може ставати конституційним прецедентом замовчування системних питань, від відповіді на які залежить ефективність поділу влади в екстремальних умовах, особливо під час воєнного стану. Саме тому в цей період конституційне правосуддя набуває особливого значення: воно є тим інституційним простором, у якому конституційна нормальність – правовладдя, захист прав людини, поділ влади – зберігається навіть тоді, коли все інше в державі і суспільстві функціонує в надзвичайному режимі.

Тож ця окрема (збіжна) думка не є запереченням рішення більшості, ми поділяємо переконання колег, висловлені в його резолютивній частині, поділяємо більшість аргументів, якими це Рішення обґрунтоване і відзначаємо

його вагомий внесок у формування послідовної, методологічно обґрунтованої і доктринально розвиненої практики конституційного правосуддя України в унікально складних умовах, які не мають прецеденту в конституційній історії жодної з сучасних демократичних держав світу.

Судді
Конституційного Суду України

Олександр ВОДЯНІКОВ

Сергій РІЗНИК